

І ЖИЛИ ВОНИ ДОВГО...

Радій Радутний

— Були колись такі люди — сильні й могутні. Майже до наших часів дожили, зовсім недавно скінчилися. Ще мій дід, бувало, піднімав воза, якщо коняці тяжко було, а прадід, кажуть, міг з гармати пальнути, як із рушниці. Брав одразу дві попід пахви, й киває джурі — підпалюй, мовляв! Той і радий старатися. Бубух! — з лівої, прадід хитнеться, на місці крутнеться, та й киває знову — підпалюй! Бубух — з правої! Й десяток турків за кожним пострілом! Оце був чоловік, а зараз таких вже нема...

Дідусь і справді був "не такий". Старенький, немічний, ходив з палицею, та ще й зупиняючись через кожен десяток кроків. Але хлопчик бачив колись, як дід зустрів на сінокосі гадюку. Чи то налякана, а чи зроду скажена, вона не тікала, а скрутилася у тарілку, готуючись до стрибка. Не до діда — бо він стояв трохи далі, а саме до нього. Два кроки попереду. Й один — до гадюки. Одна мить, один порух чорно-сірого тіла. Одне коротке шипіння.

Але свиснула палиця, й шипіння згасло, наче свічку задули. Гадюка лежала на колючій стерні, наче ганчірка. Зовсім не страшна — хоч у руки бери, якби не було трохи гидко.

А дідусь взяв за руку й повів онука далі. Дуже повільно, зупиняючись через кожен десяток кроків й відсапуючись. Вже за хвилину така хода онукові набридла, й він знову гасав поміж довгими валками, ловив під ними полівок й ловив коників.

А ще було страшенно цікаво забігти аж на самий вершечок сінокісного пагорба, та ще з двома-трьома хлопцями побігти з нього наввипередки. Втім, який там "побігти"! Біглося кроків десять, ну, може двадцять, а потім небо теж згадувало дитинство й починало гратися із землею в квача. Все навколо крутилося й досить боляче калатало по ребрах, а насамкінець пагорб мав невеличкий горбок — достоту як ніс у Верки-кацапки, й взимку той горбок підкидав санчата на висоту зросту дорослого дядька. Влітку, звісно, не так високо, але ж і приземлятися треба було на власні сідниці, а воно, знаєте, боляче!

Втім, бувало, що по тих самих місцях гуляла й лозина — і за гору, де можна стернею очі виколоти, і за гусей, що у шкоду залізли, і за молодшу сестричку, що мало з печі не впала, і ще багато за що. Тож хіба звикати їм, тим сідницям! Батькові, мабуть, теж діставалося, коли він малим був й теж з цієї гори котився, й теж, мабуть, гусей в шкоду пускав. А з тіткою Одаркою вони й досі сміються, як щось згадують. Хоча яка з них молодша сестричка, вона ж он яка велика й товста!

— ...то це прадід, а його прадід, кажуть, був великий чаклун та характерник. Подивиться, бувало, ворогу в очі — і той сам собі шаблю в черево зажене. Або махне рукою, й усе — не бачить його супротивник. Махає собі ятаганом, а він стоїть та регоче, те ще й підказує — осьдечки я, лівіше трохи візьми!

Хлопчик слухав й уявляв себе то прадідом-силачем, то прапрапрадідом-

характерником. От би йому так! Як піймає його сусідський Петро, буде знову щиглів давати, а ти йому рраз! — і кулацюгою межи очі, щоб аж чоло тріснуло! Або подивишся — а він і штани з переляку загубить! Ото дівчата сміятимуться!

— ...а ще раніше й чаклуни страшніші були. З чортами зналися, з дикою звіриною. Самі могли на вовків перекидатися й пити ночами вражу кров. Бувало, увіткне в землю ножа. перестрибне його, у повітрі догори дригом перевернеться, геп на землю — вже вовк! Та не простий, а здоровенний, із залізною шерстю. Ані спис його не бере, ані шабля, а про стрілу то й казати нема чого. От лишень куль боялися, й мабуть, кулями їх і вибили.

Про вовкулаків малий вже кілька разів чув. То від мами — але в неї то була лайка на сусідських хлопчаків, що навесні обнесли черешню, то від бабусі — але то був прокльон якийсь. Щоб тебе вовкулаки взяли! — сказала вона на якусь тітку, й та аж здригнулася. А, здавалося б, що тут страшного — ну, взяли вовкулаки, на руки взяли та потримали, а потім відпустили. Подумаєш! Він би ще вихвалявся потім, якби з ним таке трапилось!

— А ще раніше вміли люди говорити з мерцями й навіть долати смерть. Бувало, призначав козак герць, і приходила смерть, і билися вони три дні та три ночі, аж поки не перемагав хтось. Якщо смерть — то ішов козак за нею до пекла, а якщо навпаки — то йшла смерть від нього на тридцять три роки, й так до наступного разу...

— Діду, діду, — того разу не витримав онук. — А як це — говорити із мертвими? Це так, як ти з бабусею говорив, коли вона вмерла? Але ж вона не відповідала, вона ж просто лежала собі, аж поки не закопали?

Дитинство жорстоке — й лише через кілька років онук зрозумів, що завдав тоді дідусеві сильного болю, й не тим, що смикав за руку. Зрозумів, чому в нього сльозинка скотилась з очей, й чому він так довго мовчав. А от що сказав далі — того разу так і не зрозумів до кінця, й чесно кажучи — досі не все було ясно.

— Вміли, онучку, вміли так говорити, що й мерці їм відповідали. Навіть ті, хто не хотів, й ті, хто давно вже були поховані. Хоч сто років тому, хоч тисячу.

— Діду, діду, а як вони говорили? В них же рота нема, самі лиш кістки! Он, пам'ятаєш, як недавно дядько Мартин погріб копав, та й викопав бусурманський шкілет, а хлопці череп украли, повісили на вербі й камінцями жбурляли! Так він нам нічого тоді не сказав!

— Ех, діти, діти, — старий зітхнув. — А якби твій череп колись викопали, повісили, й камінцями жбурляли? Тобі б сподобалося?

Хлопчик потер чоло, мабуть, уявивши, теж зітхнув й промимрив стандартне: "Я більше не буду..."

— Та знаю вже, що не будеш, — посміхнувся дідусь. — Ну й добре. Мертві — вони просто мертві, вони вже не українці, й не бусурмани, не ляхи й не москалі. Просто мертві. Лежать — то й нехай лежать. Вони нас не чіпають, а ми давай уже їх чіпати не будемо. Хоча...

Дід посміхнувся й таємниче прошепотів:

— Знаєш, як козаки ставили мерців закопані скарби стерегти?

Хлопчина аж рота відкрив, та й прикрити забув.

— Закопають, бувало, скарб, — очі діда мрійливо зблиснули. — Золота там, срібла, діамантів усяких. Зброї кошовної, горілки міцної, козацької. Брилу кам'яну зверху кинуть, а на неї — кількох полонених, горлянки їм переріжуть, відрубують мізинця й кажуть: лежи тут і скарб бережи, бо інакше кину я твій мізинець у вогонь, й горітимеш ти разом з ним довше, аніж у пеклі б горів! Й лежить мрець, лютує, їсти хоче, спати хоче, втекти хоче, але боїться й на мить скарб покинути, бо не хоче вічно у багатті горіти. А козак, буває, й загине, й пальця того підбере хтось. Як розуміє людина, що воно за кістка, то й зрадіє, й почне могилу шукати, а як дурна — то й викине, й лютувати мерцю на золоті вічно!..

Хлопчик так і сидів із роззявленим ротом, й дивися начебто поперед себе, а світу й не бачив. От якби був спосіб зазирнути в очі, то видно там було б не стару комору з лелекою на стрісі, й не kota на тину, і навіть не дідуся у брилі, а пропливали там нелічені скарби — золото, срібло, шаблюки з дорогоцінним камінням в руків'ях. Охороняли їх кістяки з іржавими мечам в руках — але хіба то якась перепона! Він би їх — рраз!...

— ...та не всі вони злі до людей. Бувало, закопають когось, а він на людей не злий. Пожив добре, помер славно, в могилу йому люльку поклали, шаблю, кобзу, а як багатий чоловік був, або славний дуже — то ще коня бойового, й дівок кілька — щоб не нудився.

Як на думку онука, то дівки були зайві — бо з ними якраз нудніше, але, мабуть, у старі часи чи то дівки інакші були, чи то знали козаки якийсь спосіб зробити так, аби ті не рюмсали, коли їх за кіску посмикаєш.

— ...і лежить він тоді десять років, і двадцять, і сто лежить, а як вилізеш вночі на могилу, прикладеш вухо до землі, прислухаєшся — а там музика грає, вино булькотить, склянки дзвенять, дівки верещать! Як у корчмі, ех... тільки краще. То чого йому бути злим? Відкриє, буває, земляні двері, вийде нагору, подивиться — ух, як змінилося все! Річка висохла, натомість лісок підріс, село он якесь поставили... ну та гаразд, тут добре, але внизу краще — і лізе собі назад. А як зустріне когось, та не злякається чоловік, то погомонять аж до ранку. Їм там, внизу, цікаво буває, що у нас робиться, а вони нам за це теж якийсь секрет можуть виказати. Чи то про скарб давній, чи про те, як краще ворога бити, а майбутнє сказати, краще за всяку ворожку. Їм там, знизу, видніше...

Могил у степу чимало було, й на деяких навіть стояли кам'яні баби — з руками на пупі та грудьми аж до пуза. Старі люди казали, що колись ті баби живі були, й самі на могили приходили, сідали навпочіпки — так й завмирали навіки.

Наче щоб могилу стерегти, але навіть себе встерегти не могли.

Не опиналися навіть, коли їх з насидженого місця скидали, везли кудись. Приїжджали, бувало, вчені люди, забирали бабів до міста, й хтозна, що там з ними робили, бо назад не ставили.

Завбачивши таки, й деякі з сільчан бралися за ті баби, та й ставили на них хати, бо

камінь був дорогий. Кажуть, стояли ті хати довго, а от люди жили в них не дуже.

Мабуть, і справді раніше люди більші були, а чи може величніші, бо могили теж подрібнішали, й дідусеві викопали зовсім маленьку — якраз під зріст, не поклали ані пляшки з горілкою, ані шаблюки, й лише онук крадькома, щоб не бачив ніхто, кинув у могилу люльку й кисет з тютюном, та й той батько потім шукав й дуже лаявся.

Наука про старі часи не пішла до бука, але й користі з неї багато вже не було. Ну, побавилися хлопці ще трохи, один одного вночі на пасовищі лякаючи, а потім й забулося. Може, згадається колись, як у самих онуки будуть, й згадає хтось діда, що вже півстоліття в могилі, і якщо справді нудно їм там лежати, то, може, стане хоч на якусь мить приємніше.

Та й то навряд чи. Мертві — на те вони й мертві.

Хоча, бувало, згадував онук діда й просто так. Пройшло ще кілька років — й зрозумів він, нащо клали у могилу кілька дівок, й чим там з ними займалися, що верещали так, аж на землі чути було. Згадав онук, й посміхнувся, й трохи тепліше стало на серці, бо згадалися й сінокоси, й до річки походи, й гадюка згадалася, й свіжий мед з вулика.

Все старшим потроху ставав онук, й дужчим, а батько все більше й більше ставав схожим на дідуся, й вже, звичайно, не брався ані за лозину, ані за ремінець, а синок все ще тої лозини побоювався. Але вже не за власні сідниці, а того, що дуже вже видно буде, як охляли батьки.

Та не будемо про погане, а будемо про хороше. Згадався дідусь іще раз, в ніч на Івана Купала, коли дівчата найгарніші за цілий рік, а хлопці найгарячіші, коли цвіте папороть, але хіба кому до скарбів, коли русалки ховаються в воду — бо як піймають хлопці, то хтозна, що з того вийде, коли навесні багато дітей народжується — й здавалося б, чого того Купалу згадувати — однак згадують, й посміхаються.

А як хочеться дівчину з кола вирвати, як зникнути непомітно від багаття, що там галас і натовп? Але ж спробуй-но вже від гадання відірвати — то й думати годі.

Однак можна, та ще й не складно це!

— Мені колись дід розповідав знаєш що? — треба прошепотіти в рожеве вушко. — Найкраще про майбутнє у мертвих питати. Їм там, знизу видніше...

Дівчина скосила очі на спідничину й посміхнулась. Справді, на деякі речі знизу було зручніше дивитися.

— ...й робити це треба якраз в ніч на Івана Купала. Нагорі гамірно, вони прокидаються, відкривають земляні двері, й нагору вилазять. І якщо підійти, привітатися чемно, чарку налити, якщо чоловік, або хустинку якусь подарувати, якщо жінка — то сядуть поруч, погомонять... і що спитаєш — усе розкажуть.

Дівчина вірила й не вірила водночас, й розуміла прекрасно, для чого запрошують її подалі від натовпу та веселощів... але, знаєте, бувають моменти, коли дуже хочеться дати себе обдурити. Дати! Й грець з ними, з веселощами, нікуди вони не дінуться.

Справді, з могили усе село було як на долоні, й музику чути було, й дівчачі зойки, як вогонь п'яти лизав — "а не стрибай через мене!", а от навпаки — зась. Ніхто не

бачить, й ніхто не чує. Як не верещати, звичайно. Якщо тихо й мирно поцілуватись... ну, може, ще руку запустити у пазуху... ну аякже, треба ж, щоб ті, внизу, нас почули, позаздрили, вилізли подивитись, хто тут землю трясє...

А тепер і поспати можна... тихіше, тихіше, прилаштовуйся отак, голову мені на плече, то й не буде холодно... знаєш, вони, мабуть уві сні приходять... сватів... а, сватів... а чого ж, можна й сватів... ось подивимося ві сні на наше майбутнє, завтра один одному розповімо — тоді й вирішимо... спи!

Й вже коли засинали — здригнувся пагорб, ніби й справді відчинились могутні двері, але може воно лише здалося.

Й снилася парубку якась чортівня — чи то човен, чи то труна, чи повінь, чи то війна, голод страшенний, чорти мерзенні, з жаринами на чолі, що забирали останнє збіжжя, й проблиск надії, і зброя, що сама себе заряджає, лише стрічку з набоями їй подавай, й страшні залізні птахи, що з неба смерть сіють, а врожай такий, що і не збереш, й втеча снилася, й життя у якійсь ямі з колючим дротом навколо, й ще одна втеча, й знову війна, й нидіння у приймах на чужині, й чи то отрута в обличчя, чи то бомба на столику.

Та й дівчині щось недолadne наснилося — прийшли білі чорти, хліб забрали, прийшли багряні — й коней погнали, та ще зелені якісь — й чоловіка хотіли вкрати, й діти мерли, й батьки мерли, і паслися всі, як корови у лободі, й забрали таки чоловіка, а потім й дітей забрали, а саму посадили у дерев'яну клітку на залізних колесах й повезли кудись далеко-далеко, у такі краї, де у людей обличчя широкі, а очі вузькі, й сніг навіть влітку лежить. Там і закопали.

Дурня снилася, одним словом. Не буває такого, й бути не може. Не на могилах спати треба, а в ліжку, ну ще, може, на печі — то й не снитиметься.

А сватів чоловік заслав, й гарбуза не отримав, й жили вони довго, а от із щастям якось воно не склалося.

10.03.11